

DETALIAI REGULIUOJAMO LIETUVOS ŠILUMOS ŪKIO RAIDA

dr. Valdas Lukoševičius,

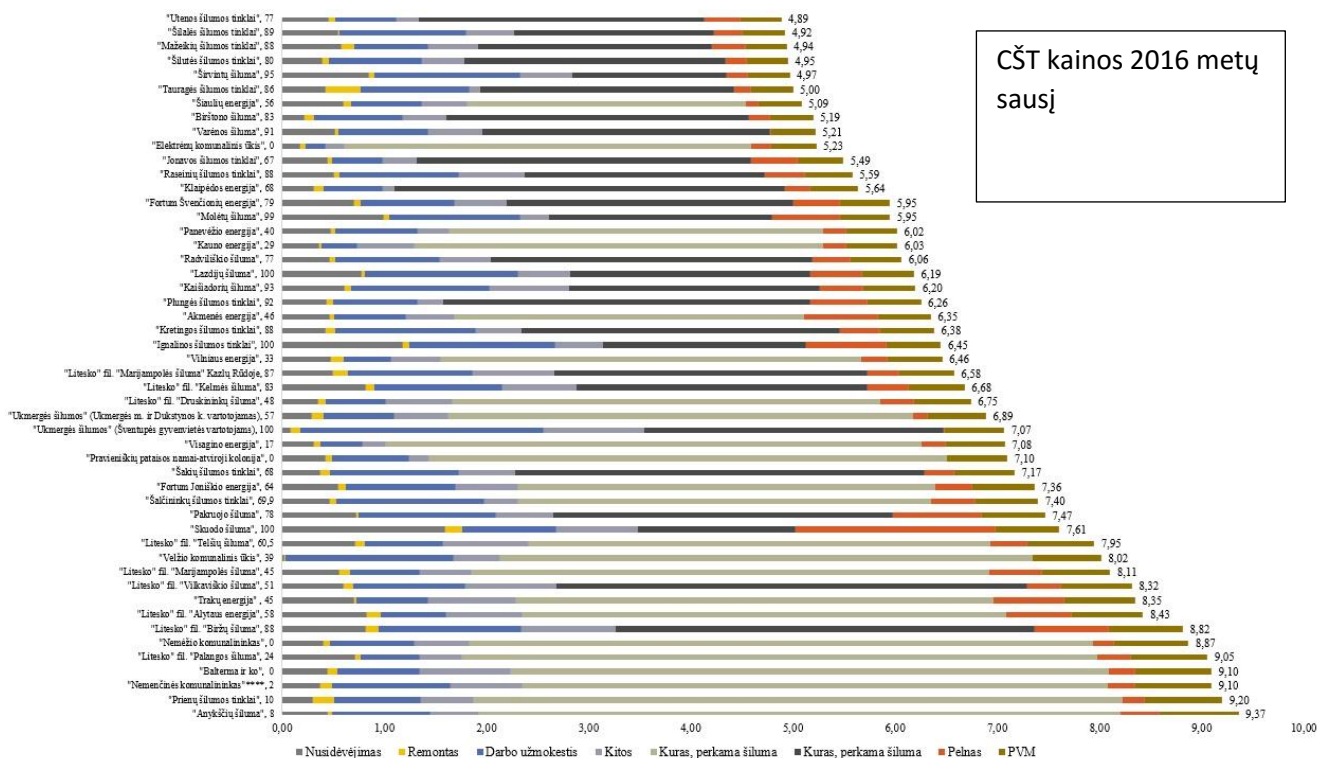
KTU Šilumos ir atomo energetikos katedros docentas

Lietuvoje, kaip niekur kitur, detaliam reglamentuojamam centralizuotam šilumos tiekimui (CŠT). Didžiulis su šia veikla susijusių teisės ir norminių aktų kiekis nuolat pasipildo įvairiomis pataisomis, pakeitimais ir vis žadama vėl pradėti naujas reformas. Dėl to atsiranda įvairių prieštaravimų, kartais alogizmo. Nusivylus reguliavimu, siūloma įvesti konkurenciją (jei ne visur, tai bent viename mieste) arba, priešingai, jos atsisakyti. Tokioje situacijoje geriau suvoki gilias liaudies išminties klodus, pavyzdžiui: „Iš didelio rašto išėjo iš krašto“, „Nemesk kelio dėl takelio“ arba „Kaip šauksi, taip ir atsilies“. Kartais atrodo, kad keli susėdę valdininkai geriausiai žino, ką daryti, o teorija, tarptautinė praktika, sukaupia patirtis, priežastinių ryšių nustatymas, sąnaudų ir naudos analizė – tai tik tuščios sąvokos, reikalingos gal tik mokslininkams ar studentams. Gal mes didžiulio informacijos srauto laikais nebesugebame atskirti esminių dalykų nuo trumpalaikio blaškymosi? Jeigu planuojamos naujos reguliavimo reformos, kaip tenka girdėti, tai gal reikėtų iš pradžių giliai išanalizuoti priežastis, kurios lemia vienus ar kitus rezultatus šilumos ūkyje, o tik po to priimti radikalius sprendimus. Nėra vienos neklystančios nuomonės, bet šiuo straipsniu norisi atkreipti dėmesį į kai kuriuos šilumos ūkio raidos aspektus, ieškant tolesnių CŠT sektoriaus politikos ir reguliavimo kelių.

Šilumos ūkio veiklą organizuoja savivaldybės, pagrindines taisykles nustato Vyriausybė, Energetikos ministerija ir kitos valstybės institucijos. Labiausiai CŠT bendrovių veiklą kontroliuoja ir veikia Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija (VKEKK), ji turi dideles galias, renka detalią informaciją apie CŠT bendroves, vertina jų pajėgumą, motyvuoja investicijas ir dažnai sprendžia, kiek kokių išlaidų turi (ne)padaryti reguliuojamas šilumos tiekėjas. Tačiau kai kyla nepasitenkinimas šildymo išlaidomis, dažniausiai apkaltinami patys šilumos tiekėjai, juk jie monopolistai, žaidžia visokius žaidimus ar panašiai. Taip ir norisi paklausti, o tai kam tada reikalingas tas didžiulis brangus valstybinės priežiūros ir reguliavimo mechanizmas? Dėl kieno efektyvumo nuolat ginčijamasi? Šilumos tiekėjų ar energetikos reguliatorių?

Šiandien CŠT sektoriuje susiklostė situacija, kad šilumos tiekėjai, kurie pasinaudojo Europos Sąjungos parama ir iškastinių kurų iš esmės pakeitė biokuru, šilumą tiekia už maždaug 4–5 ct/kWh. Tai kaina, artima gamtinių dujų kainai, kai jos naudojamos individualiam šildymui (0,42 Eur/m³, apytiksliai tai atitinka šilumos kainą 4,7 ct/kWh). Pridėjus kitas išlaidas, reikalingas dujinės katilinės įrengimui ir priežiūrai, akivaizdu, kad centralizuotas šildymas šiuose miestuose kur kas pigesnis už dujinį šildymą. Be to, CŠT šildymas – „viskas įskaičiuota“, o dujiniam katilui dėl menko gedimo sustojus rūpestis ir papildomos išlaidos tenka pačiam savininkui.

Nemažai CŠT bendrovių (žr. pav.) artėja prie šio kainų lygio, tačiau yra dalis šilumos tiekėjų, kurių tiekiamos šilumos kaina gerokai viršija 7 ct/kWh, ir tai daugiausiai lemia didelė dalis gamtinių dujų, naudojamų šilumos gamyboje, ypač jas deginant mažose katilinėse. Štai čia ir kyla klausimas, ar energetikos reguliatorius ir kitos valstybės institucijos viską „efektyviai“ padarė, kad sumažintų šilumos kainas šituose miestuose? Jeigu gamtinės dujos lėtai arba nepakankama apimtimi keičiamos į kietąjį kurą – tai „nenorėjimas“ ar „negalėjimas“. Jeigu priežastis pirmoji – tai, pavyzdžiui, VKEKK pakaktų į būsimą reguliavimo laikotarpį įskaičiuoti ne gamtinių dujų kainą, o biokuro katilinės išlaidas, ir investicijos į kietojo kuro katilinę kaipmat atsipirktų. Jokios bendrovės akcininkas ilgai nepakęs nuostolingos veiklos. Tačiau jei reguliuotojas tą toleruoja, situacija nesikeičia metų metais. Jeigu aukštų šilumos kainų aplinkybės ir priežastys yra kitos, tai dažniausiai yra ir kitų problemos sprendimo būdų. Bet reguliavimo sistema ir kainodara turi skatinti tokių sprendimų paiešką. Ar šiandien reguliavimas skatina, pavyzdžiui, jungtis į stambesnes CŠT bendroves (sistemas) ir taip mažinti bendrąsias sąnaudas? Gal kainodara ekonomiškai skatina inovacijas šilumos ūkyje? Deja, viskas palikta atskirų vadovų gebėjimams ir entuziazmui. Ekonominiu požiūriu bet kokios „papildomos“ pastangos reiškia daugiau darbo, rizikos ir, geriausiu atveju, tą patį atlyginimą. Lietuvos CŠT sektoriuje dar yra galimybių diegti naujoves. Tačiau šiandien VKEKK taikomos kainodaros ekonominis motyvas (neskaitant „apipjaustymų“) – kuo daugiau pinigų įdėti į turtą, gauti nuo jo vertės norminį pelną, kuris didesnis negu indėlių palūkanos, o kad šilumos kainos aukštos – ne taip svarbu. Na, gal truputį nepatogu. Šitą nepatogumą kartais atperka nereguliuojamas verslas „už tvoros“.

Susiformavus centralizuotai reguliuojamam Lietuvos CŠT sektoriui, jo sprendimus ir investicijas daugiausia lemia valdžios įstaigų veiksmai. Gal tik skirtingai į juos reaguoja privatūs operatoriai ir savivaldybių įmonės. Pavyzdžiui, vamzdynai daugiausiai keičiami tiek, kiek skiriama ES paramos lėšų,

biokuro katilų statybai laukiama ES paramos, kuri neskuba, o vartotojų pinigai iškeliauja į „artimąjį“ užsienį, biokuro katilinės statomos ne savo kieme, o „kaimyno“ ir pan. Neapgalvotas ir nesutvarkytas karšto vandens tiekimas, chaosas su šilumos punktų eksploatacija daugiabučiuose, šių ir panašių sprendimų pasekmės lemia reikšmingus reguliuojamos veiklos finansinius nuostolius. Pagal reguliavimo teoriją tokie nuostoliai, susidarę ne dėl šilumos tiekėjo kaltės, turi būti kompensuojami arba bent jau turi būti sudarytos prielaidos užsidirbti lėšų jiems kompensuoti. Deja, vienas iš lietuviško reguliavimo ypatumų – apkarpyti galimybes užsidirbti pelną, bet valstybinio reguliavimo nuostolių nekompensuoti.

Šiandieniniame politizuotame ir centralizuotai reguliuojamame Lietuvos CŠT sektoriuje nebeišku, koku keliu toliau bus einama. Ar bus kuriamas rinkos principais veikiantis sektorius, ar tai bus tik savivaldybės teikiama viešoji paslauga? Iki šiol lyg ir buvo kuriamas reguliuojamos rinkos modelis, kur šilumos vartotojams „atstovauja“ energetikos reguliuotojas. Dalis CŠT įmonių buvo išnuomos ar net parduotos privatiems operatoriams, naiviai tikintis, kad šie nesieks užsidirbti pelno, o labdaringai rūpinsis žemomis šilumos kainomis. Šiandien nutraukiant nuomos sutartis su privačiais operatoriais, dažnai nusivylus jų veikla, reikėtų sąžiningai išsiaiškinti ir nustatyti, ar reguliavimo aplinka ir kainodara tikrai motyvavo efektyviai dirbti ir gerą pelną užsidirbti tik taupymo bei efektyvumo sąskaita. Lengviau kaltinti kitus, bet ar viską šioje srityje teisingai padarė valstybės institucijos? Manytina, kad ekonominė „motyvacija“, pagrįsta leidimu užsidirbti pelną tik nuo reguliuojamoje veikloje naudojamo turto vertės, mechanškai perimta iš elektros ir dujų infrastruktūros reguliavimo, ekonomiškai neskatina pigiau gaminti ir tiekti šilumą vartotojams. Tikrai yra tinkamesnių reguliavimo mechanizmų, bet ar kas jų realiai ieško?

Lietuvos CŠT sektoriuje, kaip ir kitose šalyse, kyla nauji iššūkiai, susiję su Europos Sąjungos ir Lietuvos politika:

- dėl energijos taupymo pastatuose mažėja šilumos pardavimai, todėl augs santykinės pastoviosios sąnaudos;
- sensta vamzdynai, prasčiausi ruožai pakeisti, o tolesnis jų keitimas panaudojant komercines paskolas didina šilumos kainas;
- įgyvendinant naujausias ES aplinkosaugines direktyvas, laukia reikšmingos investicijos į dūmų valymo priemones, kurios papildomai kainuos šilumos vartotojams;
- nekonkurencingi atlyginimai, kvalifikuoto personalo stoka;
- ateityje mažės ES investicinės subsidijos, tad įrenginius teks statyti ar keisti komercinėmis lėšomis;
- augant biokuro poreikiui, greičiausiai didės ir jo kainos;
- vartotojams turi būti suteikta teisė rinktis šildymo būdą ir reguliuoti energijos vartojimą ir t.t.

Šios ir panašios priežastys neišvengiamai didins šilumos kainas jau artimiausioje ateityje, o siekiant tai palengvinti ir CŠT konkurencingumui palaikyti reikia imtis kitų veiksmų, kurie amortizuotų šias išlaidas. Dabartiniame šilumos ūkyje sąnaudas mažintų katilų parko optimizavimas, paliekant veikti tik tuos

įrenginius, kurie gali užtikrinti šilumos tiekimo patikimumą, esant aiškiai apibrėžtiems rizikos faktoriams. Jiems CŠT sistema turi būti atspari. Į šilumos tiekimo patikimumo bei rezervavimo (balansavimo) sistemą turėtų būti įtraukti ir nepriklausomi šilumos gamintojai. Daug abejonių kelia ir toliau naudojamas mazutas, kai katilinėse jau yra biokuras ir vis patikimesnė gamtinių dujų tiekimo sistema. Puiki alternatyva medienai ir kietojo kuro diversifikacijai būtų pigios lietuviškos durpės. Bendras šilumos tiekimo sąnaudas mažintų ir CŠT sistemų (bendrovių) integracija, taupomos eksploataavimo lėšos, mažesnis, bet geriau apmokamas personalas, laipsniškas perėjimas prie 4 kartos žemos temperatūros šildymo (60°C/30°C), plastikinių vamzdynų naudojimas vietoje plieninių ir t.t. Šios ir panašios priemonės leistų kompensuoti didėjančias santykinės šilumos tiekimo išlaidas, bet centralizuotai reguliuojamame sektoriuje, kur taisyklės nustato ir motyvaciją formuoja valstybės institucijos, turi būti gerai suvokta CŠT sektoriaus ateitis (patirtis) ir įgyvendintos atitinkamos skatinimo (prievertos?) reguliavimo priemonės.

Vakarų Europos šalių šilumos tiekėjai, konkuruojantys dėl vartotojų, lygiai taip pat susiduria su naujais iššūkiais, ir stengiasi juos kompensuoti panašiomis techninėmis-organizacinėmis priemonėmis. Būdami laisvi ir nereguliuojami subjektai, jie dažnai imasi nestandartinių priemonių ir kitų veiklų ar paslaugų, kurios palaikytų ekonominį gyvybingumą. Tokių veiksmų pavyzdžiai:

- pigios šilumos paieška (šiaudai, durpės, anglis, atliekų deginimas, išoriniai energijos šaltiniai);
- šilumos siurblių, saulės kolektorių, kitokių šilumos šaltinių įrengimas, pasinaudojant įvairiomis valstybių ir ES paramos formomis;
- šilumos punktai keičiami šilumos siurbliais (šildymas ir vėsinimas), šie kombinuojami su šilumnešių temperatūros mažinimu;
- kuriamos kompleksinės sistemos: trigeneracija, sezoninė šilumos akumuliacija, šilumos ir vėsumos tiekimas ar pan., į kurias įkomponuojama miesto energetinė infrastruktūra;
- vietoje pikinių, kurą deginančių įrenginių statomi šilumos akumulatoriai;
- šalia šilumos, vykdoma ir vėsumos bei elektros gamyba ir tiekimas;
- gaminama elektra piko valandomis parduodama rinkai, o pigi naktinė elektra perkama ir panaudojama šilumos gamybai: tiesiogiai arba šilumos siurbliams sukurti;
- CŠT vamzdynų sistema pamažu tampa energijos keitimosi su vartotojais tinklais;
- siekiant geriau panaudoti turimą energetinę infrastruktūrą, pradedama energijai imlių produktų gamyba (biocheminiai produktai, džiovinimo paslaugos ir t.t.);
- integruojamos CŠT sistemos, daromos investicijos kitose šalyse ir t.t.

Atsižvelgiant į centralizuoto šilumos tiekimo raidą Vakarų Europos šalyse, atrodo, kad Lietuvos šilumos ūkyje turės būti keičiamas principinis požiūris į reguliavimą. Norint toliau formuoti konkurencingą ir patrauklų vartotojams centralizuotą šilumos tiekimą, reikės daugiau iniciatyvos ir motyvacijos suteikti pačioms įmonėms, nepriklausomai nuo jų nuosavybės formos. Kad ir koks „efektyvus“ būtų energetikos reguliatorius, jis negali šių naujovių įgyvendinti už šilumos tiekėją. Jo užduotis – sukurti minimalią, bet

realiai efektyvią reguliacinę aplinką, kuri skatintų CŠT bendroves imtis iniciatyvos ir joms būtų atlyginta už gerus rezultatus. Tam reikia ne tik noro ir galimybių veikti.

Vienu teisės akto pakeitimu esmės nepakeisi, tačiau Lietuvos CŠT sektoriuje jau sukaupta gerų pavyzdžių, kuriuos pripažįsta ir vertina kitų šalių kolegos ir ekspertai. Modernizuodami šilumos tiekimo sistemas, Lietuvos šilumos tiekėjai daugelyje sričių pralenkė savo kolegas iš posovietinių ar posocialistinių šalių. Tokie visuotinai pripažinti Lietuvos CŠT sektoriaus laimėjimai kaip ankstyvas ir visuotinis įvadinės apskaitos įrengimas, grupinių šilumokaitinių pakeitimas individualiais automatiniais šilumos punktais, sparti biokuro katilų ir kondensacinių ekonomizerių plėtra ir t.t. – gera patirtis, kurios motyvacinį efektyvumą išanalizavus galima formuoti naujus reguliacinio skatinimo mechanizmus. Žinoma, turint supratimą, kokias naujoves reikia dar įdiegti. Jeigu ne, perduokite iniciatyvą ir motyvaciją pačioms šilumos tiekimo įmonėms.